

АРМІЯ В СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІЙ ПОЛІТИЦІ II ТРИУМВІРАТУ

Проаналізовано роль армії в соціально-економічних процесах Римської держави в останній період занепаду Республіки.

Ключові слова: проскрипції, громадянські війни, триумвірат, легіонери професіоналізація армії.

Період II триумвірату постає в історії Стародавнього Риму як завершальний етап тривалої соціально-політичної кризи Республіки. Він закладає основи нової прогресивної форми правління, відомої під назвою принципат. Саме в цей час поглиблюється процес професіоналізації римської армії, що розпочався після реформи Гая Марія. Попередня громадянська війна між Юлієм Цезарем та Помпеєм Великим остаточно довела, що реальну політичну владу в Римі тримають вже не сенат чи народні збори, а ті політичні лідери, які володіють відданими їм легіонами. У зв'язку з цим триумвіри, усвідомлюючи всю важливість лояльності армії, намагаються вибудувувати свою соціальну та економічну політику, в першу чергу враховуючи потреби та побажання своїх військ.

Приступаючи до розкриття нашої теми, необхідно зауважити, що окремі питання, пов'язані з діяльністю армії в період II триумвірату, вже розроблялися вченими як у вітчизняній, так і в зарубіжній історіографії. Але у більшості праць, присвячених даному періоду, римське військо розглядається лише в загальному контексті. Так, наприклад російський історик В.Н.Парфенов¹ хоча і висвітлює певні соціальні аспекти в розвитку римської військової організації, все ж головну увагу зосереджує на розкритті сутності триумвірату як політичної системи. Також Шмітхеннер², досліджуючи політичну роль армії в період занепаду республіки, звертає увагу на нерозривність та взаємообумовленість політичних та соціально-економічних процесів в державі. На особливу увагу заслуговує дослідження Габби³, де значна увага приділена ролі армії в контексті соціальних змін пізньої Республіки. Не можна не згадати і працю А.В.Ігнатенко⁴, де нас цікавить останній розділ, присвячений безпосередньо періоду II триумвірату. Зосереджуючи головну увагу на політико-правових аспектах функціонування інституту армії в Римській державі, дослідниця все ж досить вірно, на наш погляд, характеризує нову соціальну роль війська в процесі його професіоналізації.

Автор даної статті робить спробу дослідити основні напрямки соціально-економічної політики триумвірів стосовно армії.

Отже, в 43 р. до н. е. в значній мірі під тиском своїх легіонерів⁵ відбулося політичне об'єднання лідерів цезаріанців: Антонія, Октавіана та Лепіда. В той час як республіканці збирали сили у східних провінціях, майбутні триумвіри провели через коміції славнозвісний *lex Titia*, що надавав їм необмежені повноваження для вирішення державних справ (*triumviri rei publicae constituendae*). Цей закон фактично створив своєрідну диктатуру трьох, які тримали під контролем і відтепер вже офіційно мали здійснювати владу у сфері військового, адміністративного, законодавчого, судового та фінансового управління⁶. Отриманий триумвірами екстраординарний імперій забезпечував право керівництва і на місцевому рівні. Після кривавих проскрипцій та військового протистояння майже всі сенатори республіканці були знищені фізично⁷, а більшість діючих представників цього органу влади почали підтримувати триумвірат. Народні збори цілком контролювали цезаріанці, навіть сам закон *Titia* був прийнятий під тиском військ⁸. Таким чином, склалася ситуація реальної недієздатності та безпорадності традиційних республіканських органів влади. До цього слід додати, що всі посади магістратів були заздалегідь узгоджені Антонієм, Октавіаном та Лепідом. Отже, цілком очевидно, що вся повнота влади була сконцентрована в руках триумвірів, які, опираючись на свої легіони, фактично перетворилися на диктаторів.

Для розкриття теми даного дослідження цей процес особливо цінний в тому розумінні, що саме за таких політичних реалій відбувався подальший розвиток та закріплення тих еволюційних заходів в соціально-економічній політиці стосовно збройних сил Риму, які беруть свій початок ще від реформи Гая Марія. Саме ця реформа, розпочавши в масовому порядку онтологію соціального складу легіонів та змінивши систему комплектування військ, фактично перетворилася на точку відліку процесу професіоналізації римської армії. Першим етапом соціальних перетворень стає допуск до служби таких категорій людей, як *capite censos*, тобто людей неіснуючих, що суперечило віковій традиції в галузі військової організації⁹. Наступним кроком виступають події Союзницької війни (91 – 88 рр. до н. е.), коли право служби в легіонах отримала переважна більшість союзників італіків¹⁰. І нарешті, третьою складовою цього процесу стає включення до легіонів людей, що не мали римського громадянства та етнічно належали до тих народів, яких римляни традиційно зневажали як варварів¹¹. Політика тріумвірів в цих аспектах фактично нормалізує такий стан речей. Проте важливо зауважити, що перші два вищезгадані процеси вже встигли увійти до повсякденної практики, але подальше включення перегринів до традиційно суто римських військових одиниць стає важливою складовою при розгляді цього періоду. Нам відомо, що ще під час своїх Галльських війн, Цезарем був набраний цілий легіон з трансальпійських галлів *Alauda*¹². Під час громадянських війн помпеянці також поповнювали свої сили за рахунок “туземних легіонів” з кельтів та іберів в Іспанії¹³. Але ці випадки можна охарактеризувати як допоміжні заходи, що не впливали в цілому на загальне обличчя армії. Після встановлення II тріумвірату Марк Антоній як один з військово-політичних послідовників Цезаря почав ставитися до цих соціальних елементів з більшою увагою. Зокрема, окрім вихідців з північних районів держави легіони Антонія почали поповнюватися за рахунок мешканців східних провінцій. Такі новобранці у більшості випадків не мали прав римського громадянства, вербувалися на місці та були досить строкатими за етнічним походженням¹⁴. Після невдалої Парфянської кампанії та стратегічного відступу значна частина східної армії Антонія загинула. Ця ситуація була виправлена за рахунок набору восьми нових легіонів, використовуючи систему місцевого комплектування¹⁵. Проблема включення до легіонів вихідців зі Сходу вже розроблялася вченими¹⁶, і не можна не погодитися з наявними висновками про цілеспрямовану політику Антонія в цих питаннях. Зокрема, можна говорити про дві її складові. По-перше, це кризовість, необхідність швидкого поповнення сил для захисту східної частини держави та підготовка нового вторгнення у Парфію. По-друге, це політичний розрахунок Антонія, що полягав у створенні міцної соціальної бази для підтримки свого режиму чи навіть правління його послідовника. Досить вірно, на наш погляд, робить висновки з цього приводу

Є.В.Смиков, характеризуючи це таким чином: “Цілком ймовірно, що саме ці легіонери східного походження, на думку Антонія, повинні були стати опорою впливу його сина на Сході, як ветерани Цезаря були опорою його названого сина в Італії або клієнти Помпея в Іспанії або в інших провінціях – опорою його синів”¹⁷. Доказом цього також можна вважати випуск золотої монети із зображенням Антонія з сином Антіллом, яка, як правило, призначалася для армії¹⁸. Аналізуючи ці події, необхідно підкреслити особливу важливість даних процесів. Широке застосування місцевого комплектування сприяло не тільки соціальній та навіть етнічній різноманітності особового складу римської армії, але, як наслідок, прискорювало процес територіальної інтеграції, залучаючи провінції до загальнодержавних політичних проблем.

Антоній намагався використати легіонерів перегринів для своєї соціальної опори і на Апеннінському півострові. Зокрема, свідченням цього є ініційований ним закон *lex de tertia decuria* (ще до встановлення II тріумвірату), згідно якого була створена третя декурія при здійсненні судочинства. І хоча в законі було прописано правило, що кожен, хто командував у військах, нехай стане суддею, Марк Антоній включив до числа цих суддів також і рядових солдат з легіону *Alauda*, тобто вихідців з Трансальпійської Галлії, які лише при Цезарі отримали права римського громадянства. Таким чином, суди на 1/3 були поповнені відставними центуріонами та колишніми легіонерами з перегринів. Такі дії, на наш погляд, не можна вважати випадковими, вони характеризуються скоріше як початок оформлення соціальної політики Антонія в якості самостійного політичного лідера цезаріанців. Саме ці нещодавно проголошені громадянами військові мали бути якнайбільше віддані майбутньому тріумвіру, оскільки саме від

нього залежало не тільки їх матеріальне становище, але й соціальний статус в державі. У нас немає жодних підстав вважати, що вищезгаданий закон було скасовано після прийняття *lex Titia*. Очевидно, що він діяв і в період II тріумвірату, забезпечуючи досить привілейоване становище відставних молодших командирів та ветеранів з легіону “Жайворонків”.

Важливою складовою соціально-економічної політики тріумвірів постає питання забезпечення винагороди для воїнів великої кількості легіонів, за підтримки яких цезаріанці прийшли до влади. Для заспокоєння армії необхідно було вирішити дві головні проблеми. В першу чергу, знайти земельні ділянки та організувати розселення ветеранів, а також зібрати величезну суму грошей для обіцяних виплат. Розуміючи всю складність поставлених завдань, було вирішено розподілити обов'язки, а разом з ними відповідно провінції і війська. За першим розподілом Антоній та Октавіан отримували по 20 легіонів, а Лепід – лише 3¹⁹, так як було вирішено, що воювати з республіканцями будуть обидва його колеги, а він сам залишиться в Італії для підтримання порядку. З провінцій Лепіду дісталися обидві частини Іспанії та Нарбонська Галлія, Антоній отримав дві інші частини Галлії, а Октавіан – Сицилію та Сардинію разом з Африкою, територія Італії проголошувалася зоною спільного управління. Але вже восени 42 р. до н. е. після розгрому республіканців у битві біля м. Філіппи війська було перерозподілено. З 11 легіонів піхоти та 14 тис. вершників, які від Брута перейшли на бік тріумвірів, Антоній отримав 6 легіонів та 10 тис. вершників, а молодий Цезар – 5 легіонів та 4 тис. вершників²⁰. За нової домовленості (Брундізіський договір) всі східні провінції, починаючи від Іллірії, переходили до Антонія, а всі західні – до Октавіана, окрім Африки, яка відійшла Лепіду. Італія, хоча формально і мала залишатися у спільному управлінні, фактично була під контролем Октавіана, який взяв на себе вирішення внутрішніх проблем, в той час як Антоній готувався до війни з парфянами. У зв'язку з цим обов'язком Антонія став збір грошей зі східних провінцій для довгоочікуваних виплат солдатам, а на плечі молодого Цезаря лягав тягар забезпечення ветеранів землею. На нашу думку, такий розподіл не був випадковим і відображав приховані наміри обох тріумвірів. Розглядаючи це питання, необхідно звернути увагу на той факт, що ці зобов'язання суттєво відрізнялися за своєю ступінню важкості. Звичайно, збір коштів зі східних територій, які і так були розорені Брутом і Кассієм, хоча був і не надто легким завданням, та все ж цілком реальним та перспективним в довгостроковому розрахунку. Натомість вирішення внутрішніх соціально-економічних питань, головним з яких стало розселення ветеранів, було досить небезпечною та складною задачею. Справа в тому, що економіка Італії перебувала в стані глибокого занепаду, до того ж грошей для купівлі ділянок у тріумвірів не було, що передбачало лише один варіант розвитку подій – масові конфіскації землі для ветеранів. Всі ці обставини загрожували подальшим загостренням нестабільності та могли значно підірвати політичний авторитет молодого Цезаря. Існує думка про фактичний диктат Антонієм подібних умов Октавіану²¹, але, на наш погляд, це було б малоімовірним без врахування останнім усієї перспективності та можливої стратегічної переваги в разі успіху його справи. Також не виключено, що, сподіваючись на юність та недосвідченість свого колеги, Антоній розраховував залишитися у вигазі при будь-якому розвитку подій. Оскільки колонії ветеранів мали виводитися від імені всіх тріумвірів, успішність цього процесу також була б корисною і “володареві Сходу”, а невиконання своїх обіцянок Октавіаном фактично забезпечувало Антонію одноосібне лідерство в державі. Але сподівання на некомпетентність молодого Цезаря невдовзі виявилися марними. Агенти Октавіана швидко здійснювали розмітку, встановлення земельних меж та за складеними списками без зволікань почали розселення ветеранів. Чітка організація та системність при виконанні поставлених завдань дозволили менш ніж за півроку успішно виконати вимоги відставних солдат щодо їх земельних потреб²².

При розгляді цього питання в першу чергу необхідно встановити масштаби даної колонізації, тобто визначити реальну кількість осіб, що отримали землю. Вирішити цю проблему нам допомагає Аппіан, що визначає загальну кількість воїнів, які підлягали нагородам. Він називає цифру в 28 легіонів, що складало 170 тис. чоловік, а також вказує на існування допоміжні військ²³. Варто враховувати той факт, що далеко не всі воїни відслужили визначений термін, а з тих, що вже мали право звільнитися 8 тис. виявило бажання продовжити службу²⁴. До цього додамо численні воєнні втрати та ветеранів Юлія Цезаря, що вже мали свої земельні ділянки. Беручи за основу вищевикладені особливості, В.Н.Парфенов, посилаючись

на результати досліджень П.Бранта, визначає кількість ветеранів-поселенців в 50 тис. чоловік. Слід зазначити, що при цьому недостатньо аргументовано ігнорується наявна в джерелах інформація. Від Аппіана до нас дійшов зміст звинувачення Манія, який керував від імені Антонія справами в Римі, на адресу Октавіана, де говориться: “Мало не всю Італію, а не вісімнадцять міст, він (тобто Октавіан) записав за своїми ветеранами; тридцять чотири легіони замість воювавши з ним двадцять восьми він наділив не тільки землею, але і грошима з храмових сум”²⁵. В.Н.Парфенов не довіряє цій інформації: “Але якщо врахувати, що вислів про розподіл країни між тридцятьма чотирма легіонами приписується Аппіаном Манію, представнику Антонія, що інтригував проти Октавіана, то треба враховувати можливість викривлення дійсності – вороги Октавіана були зацікавлені в тому, щоб перебільшити, і довіряти цьому повідомленню не варто”²⁶. На нашу думку, такий підхід до даної проблеми не є вірним. Звичайно, інформацію про наділення землею тридцятьма чотирьох легіонів цілком можливо не відповідає дійсності, але сумніватися в тому, що землю отримали воїни з двадцяти восьми легіонів, які власне й повинні були її отримати, у нас немає жодних підстав. Також умови договору, на які посилається В.Н.Парфенов, між Октавіаном і Луцієм Антонієм (братом Марка Антонія) про те, що землі мали отримати лише ті воїни, які приймали участь у битві біля м. Філіппи²⁷ (тобто – 19 легіонів піхоти, що складало приблизно 90 тис. чоловік)²⁸, також не можуть свідчити на користь даного історика, бо не знайшли свого практичного застосування. Аппіан, розповідаючи про ці домовленості, в кінці після їх перерахунку зауважує, що вони не були реалізовані²⁹.

Таким чином, цифра в 50 тис. чоловік видається дещо заниженою. Враховуючи певні елементи з методики підрахунку П.Бранта, а також вищевикладені особливості, на наш погляд, більш обґрунтовано говорити про 80 – 90 тис. воїнів, що підлягали земельному забезпеченню.

Важливою проблемою є також встановлення території розселення та розмірів земельних ділянок ветеранів-поселенців. Як повідомляють джерела, для винагороди воїнам виділили 18 міст, що були досить заможними та включали плодючі прилеглі землі, які разом з домівками городян підлягали конфіскації на користь ветеранів. Аппіан повідомляє назви деяких з цих міст, що дає нам змогу локалізувати їх місце знаходження, а саме: Капуя, Регій, Венузія, Беневент, Нуцерія, Армін та Гіппоній. Тобто можна говорити про поширення колоній на території Кампанії, Самнія, Умбрії, Піцена, Етрурії та Цизальпійської Галлії³⁰. Таким чином, не можна не погодитись, що досить значна територія Італії підпала під колонізацію, що супроводжувалась витісненням місцевого селянства³¹, але говорити про аналогічні процеси в інших областях Аппенінського півострова у більш-менш масовому порядку не доводиться. У зв’язку з цим невиправданою, на наш погляд, є висловлена думка про цілковите зникнення італійського селянства в ході земельної програми представників II тріумвірату³².

Що стосується питання розмірів ветеранських наділів, то необхідно зазначити, що ми володіємо надзвичайно обмеженою інформацією з цього приводу. Діон Кассій зазначає, що ділянка, яка не перевищувала за розміром наділ одного ветерана, конфіскації не підлягала³³, що дає нам можливість говорити про досить велику площу землі на одну особу. В.Н.Парфенов, розглядаючи це питання, пропонує зупинитися на максимальній межі в 25 югерів³⁴. З цим важко не погодитись, адже найбільш поширеними в Італії були селянські наділи від 10 до 20 югерів, а у заможних общинників не більше 30 югерів³⁵. Але при цьому треба враховувати ще декілька суттєвих обставин. По-перше, наблизені до тріумвірів люди могли отримувати в якості подарунка земельні площі, що сягали подекуди 3 тис. югерів³⁶, тому не виключено, що особисті зв’язки та симпатії певним чином впливали на розподіл конфіскованих земель і між ветеранами. По-друге, ми маємо свідчення в джерелах про безкарні зловживання та свавілля з боку відставних легіонерів. Ось, що пише з цього приводу Аппіан: “Солдати почали зухвало чинити напади на сусідів, забирати собі більше, ніж їм було дозволено, почали вибирати найкраще”³⁷. Оскільки всі заходи щодо припинення протизаконних дій ветеранів з боку Октавіана не мали успіху (навіть численні додаткові подарунки не зупинили солдатського безчинства)³⁸ є всі підстави говорити про значне поширення та розвиток цих явищ. Очевидно, що повна безпорадність влади та відсутність покарань в значній мірі сприяли злочинним діям. За таких умов цілком логічно припустити, що воїни мали можливість суттєво розширити свої індивідуальні земельні володіння за рахунок власності своїх сусідів. Після поступок молодого

Цезаря щодо надання прав уповноваженим Антонія окремо виводити колонії для власних солдат даний процес почав набирати ще більших обертів: “Ці уповноважені, бажаючи поставити перед воїнами ще більш щедрими, аніж Цезар, дозволяли їм чинити ще більше образ населенню. Але була маса осіб з інших міст, які, живучи поряд з колоніями воїнів і зазнаючи від них багато образ, звинувачували Цезаря, говорили, що ці поселення гірше проскрипцій: останні застосовуються по відношенню до ворогів, а ці – до людей, не вчинивших жодних злочинів”³⁹.

Таким чином, можна стверджувати, що суттю політики колонізації та виведення ветеранських поселень стає, перш за все, прагнення цілковитого задоволення потреб воїнів. У зв’язку з цим інтереси простих громадян Риму (*civitas*) швидко займають другорядне місце. Такі обставини обумовлені глибокою залежністю представників II тріумвірату від підтримки армії, яка в період постійних міжусобних війн, про що ми вже зазначали вище, стає єдиним джерелом влади. Але і воїни в значній мірі починають усвідомлювати необхідність закріплення політичного режиму своїх лідерів задля збереження здобутого ними майна, яке фактично злочинним шляхом, без будь-якої компенсації було відібрано у попередніх власників. Зміна влади в державі загрожувала новим перерозподілом, в результаті якого прийняті рішення щодо земельної власності цілком ймовірно могли бути переглянуті.

Іншою важливою проблемою, що була покладена в основу взаємовідносин тріумвірів з армією, постає фінансове забезпечення воїнів. При цьому невідкладно потребували вирішення два головних завдання. По-перше, забезпечити обіцяними грошима відставних воїнів. По-друге, віднайти та акумулювати фінансові ресурси для забезпечення потреб діючої армії. Особливо важливе місце займають додаткові грошові подарунки та премії, що були покликані забезпечити лояльність легіонерів по відношенню до своїх вождів. Оскільки військова дисципліна в результаті постійних громадянських війн зовсім занепала, чи не єдиним ефективним засобом здобуття прихильності військ стає їх “задобрювання”⁴⁰.

На момент приходу до влади тріумвірів економічна ситуація в державі була надзвичайно складною. Міжусобні війни, постійна нестабільність та, як наслідок, процвітаюча корупція зовсім спустошили державну скарбницю. Населення, страждаючи від постійних зловживань чиновників, великих податків та зборів швидко розорювалось. Торгівля та ремесла, які традиційно давали чималий прибуток державі, перебували в занепаді. До цього слід додати, що найбагатші східні провінції Римської держави в період встановлення II тріумвірату перебували в управлінні республіканців. Брут і Кассій, до своєї поразки, встигли досить сильно пограбувати підконтрольні їм території.

Таким чином, всі ці обставини створювали суттєві труднощі в організації матеріального забезпечення військовослужбовців. Але, отримавши владу, лідерами цезаріанців швидко було розроблено комплекс заходів щодо стягнення та акумулювання необхідних коштів.

Отже, розглянемо джерела фінансування армії. По-перше, необхідно звернути увагу на розширення системи оподаткування. Всі чоловіки, що володіли сумою більшою за 100 тис. сестерціїв, як громадяни, так і перебрини, вільновідпущеники, а також іноземці повинні були виплатити свій річний дохід та віддати 1/50 частину свого майна (остання в якості займу). Всі землевласники, що були обкладені податком “річного доходу”, мали сплатити 2% з цієї суми наперед⁴¹. Спеціальним податком в 42 р. до. н.е. обкладено майно сенаторів, вершників та вільновідпущеників у розмірі 1/10 частини їх доходів⁴². Також з усіх, хто орендував житло та з власників будинків, було стягнуто суму, що дорівнювала річній орендній платі⁴³. В 40 р. до. н.е. впроваджено нові податки на рабів та майно, що переходило у спадок⁴⁴. Крім того, передбачалося оцінити статки 1400 найбагатших жінок для вилучення частки їх майна. Але після народного обурення тріумвіри скоротили це число до 400 осіб, як пише Аппіан: “Їм належало, подавши оцінку майна, внести на військові потреби суму, яку кожній визначать тріумвіри”⁴⁵. Такі розпорядження союзників вказують на досить критичний фінансовий стан, що супроводжував перші роки їхнього правління. Факт включення жінок до податкових списків можна вважати цілком революційним кроком, що мав місце лише в найскрутніших обставинах для держави (наприклад, в ході війни з Ганнібалом). Але оскільки армія, забезпечення якої перетворилось в головний пріоритет, хвилювалася та вимагала грошей, наслідки таких екстраординарних дій не надто бентежили “господарів Риму”.

Варто звернути увагу на ще одне важливе джерело поповнення скарбниці тріумвірів. Як Антоній, так і Октавіан використовували гроші, зібрані з сакральних святинь⁴⁶. Хоча слід зауважити, що в більшій мірі така практика була пов'язана з діяльністю саме молодого Цезаря, який активно позичав кошти з багатьох храмів, не маючи змоги під час війни з Луцієм Антонієм отримувати їх з провінцій⁴⁷. Також окрім грошових стягнень, очевидно, для запобігання додаткових витрат союзники практикували і натуральні податки⁴⁸. Після розгрому республіканців та відновлення контролю над Сходом малоазійські міста, що вже зазнали в значній мірі розорень, знову були обкладені величезними податками. Видаючи за велику милість своє рішення, Антоній зобов'язав ці міста виплатити десятирічну подать за один рік. Але після численних благань місцевого населення все ж погодився продовжити термін виплати до двох років, скоротивши на 1/10 попередньо встановлену суму.

На нашу увагу заслуговує ще одне важливе джерело поповнення фінансових ресурсів. Мова йде про використання проскрипцій з метою отримання прибутку. Джерела свідчать, що складаючи списки осіб, що підлягали страті, тріумвіри не завжди керувалися суто політичними та ідеологічними міркуваннями, велике багатство, гарний дім чи віла за містом швидко могли забезпечити смертний вирок їх господарю⁴⁹. В історичній літературі питання внесення заможних людей до "списку смертників" неодноразово характеризувалося як складова частина програми фінансового забезпечення армії⁵⁰. Про економічне підґрунтя організації проскрипцій яскраво свідчать факти численних вбивств осіб, що не були політично заангажовані та не могли становити жодної небезпеки для тріумвірів⁵¹. Але в цілому пролити світло на цю проблему нам допомагає пряме свідчення Аппіана, який розповідає, що саме за рахунок реалізації майна проскрибованих людей, союзники сподівалися покрити свої військові витрати⁵². Однак у зв'язку з цим виникає питання ефективності таких заходів. На жаль, ми не маємо точної цифри стосовно кількості страчених людей, свідчення античних авторів різняться між собою. Наприклад, Лівій говорить про вбивство 130 сенаторів та безлічі вершників⁵³, а Флор зазначає, що життя були позбавлені 140 чоловік⁵⁴. У Плутарха число вбитих коливається від 200 до 300 чоловік⁵⁵, а за Аппіаном тільки вершників було страчено 2 тис. чоловік і сенаторів 300 чоловік⁵⁶. Оскільки два вищеназвані суспільні стани безперечно були представлені найзаможнішими громадянами Риму, а також, враховуючи наявні описи нерухомого майна та статків проскрибованих⁵⁷, можна дійти висновків, що суми, які передбачалося отримати від продажу їх власності, могли бути досить значними, що дозволяло вирішити наявні фінансові труднощі. Але сподівання тріумвірів не виправдались – терор та свавілля, що супроводжували їх владу глибоко вразили суспільство, лякаючи невизначеністю завтрашнього дня. Ці обставини суттєво гальмували будь-яке бажання громадян збагачуватись за рахунок нещастя інших, бо синонімом слова "багатства" в цей час стає небезпека. Тому лише незначна частина людей наважувалась щось купувати, і то за дуже низькими цінами, так як інших покупців не було. Союзники не тільки не отримали бажаних грошей (їм не вистачило ще 200 мільйонів драхм до запланованої суми)⁵⁸, але і опинилися, у зв'язку із прорахунком, в скрутному становищі перед важкою війною. Таким чином проскрипції як засіб підтримки платоспроможності тріумвірів не виправдали сподівань, та відіграли лише допоміжну роль в системі фінансового забезпечення армії.

Отже, проаналізувавши розглянуті нами процеси, можна дійти таких висновків: соціально-економічна політика тріумвірів, а саме продовження та розширення практики включення перегринів до складу легіонів, інтеграція цих соціальних елементів до римського соціуму, виведення ветеранських поселень, обкладення населення рядом важких податків та зборів, і нарешті, прямий терор по відношенню як до громадян, що були оголошені поза законом, так і до осіб, майно яких просто оголошувалось конфіскованим на користь відставних солдат, цілком очевидно була спрямована на повне задоволення потреб армії. Опираючись на свої війська, тріумвіри фактично позбавили реальної влади сенат і народні збори, а по відношенню до цивільного населення проводили політику виявлення та знищення "неблагонадійних осіб", придушуючи будь-яку опозицію. В нових політичних реаліях, нескінченних громадянських війн та військових диктатур, соціальною опорою тріумвірів стають вже не окремі прошарки римського суспільства, а професійна, віддана їм армія. Саме у зв'язку з цим виконання всіх вимог солдатів та ветеранів лягло в основу соціально-економічної політики союзників.

- ¹ Парфенов В.Н. Рим от Цезаря до Августа. Очерки социально-политической истории. – Саратов, 1987.
- ² Schmitthenner W. Politik und Armee in der späten römischen Republik //Historische Zeitschrift. – 1960. – Bd. 190. – S. 3 – 29.
- ³ Gabba E. Esercito e società nella tarda Repubblica Romana. – Firenze, 1973.
- ⁴ Игнатенко А.В. Армия в государственном механизме рабовладельческого Рима эпохи Республики. Историко-правовое исследование. – Свердловск, 1976.
- ⁵ Schmitthenner W. Politik und Armee in der späten römischen Republik //Historische Zeitschrift. – 1960. – Bd. 190. – S. 3 – 29.
- ⁶ Утченко С.Л. Идеино-политическая борьба в Риме накануне падения Республики (из истории политических идей I в. до н. э.). – М., 1952. – С. 160; Bleicken J. Zwischen Republik und Prinzipat. Zum Charakter des Zweiten Triumvirats. – Göttingen, 1990. – S. 8.
- ⁷ Appian. The Civil Wars. L. Mendelssohn. – Leipzig. Teubner, 1879. Дали App. В. С., IV, 135.
- ⁸ App. В. С., IV, 7.
- ⁹ Collection des Universités de France publiée sous le patronage de l'Association Guillaume Budé: Salluste. Catilina, Jugurtha, Fragments des Histoires// Texte établi et trad. par Alfred Ernout. – Paris, 1971. Дали Sall., Jug., 86; Plutarchi Vitae parallelae. Recogn. Cl. Lindskog et K. Ziegler, iterum recens. K. Ziegler. – Lipsiae, 1957 – 1973. – V. I – III. Дали Plut., Mar., 9.
- ¹⁰ Утченко С.Л. Римская армия в I в. до н. э. // Вестник древней истории. – 1962. – № 4. – С. 32 – 33.
- ¹¹ Махлаюк А.В. Процесс “варваризации” римской армии в оценке античных авторов // Античный мир и археология. – 2002. – Вып. 11. – С. 123 – 125.
- ¹² C. Suetoni Tranquilli opera ex rec. M. Ihm. V. I: de vita Caesarum Libri VIII. – Lps., 1907. Дали Suet. Iul., 24.
- ¹³ Махлаюк А. В. Вказ. праця. – С. 126.
- ¹⁴ Plut. Ant., 56.
- ¹⁵ Парфенов В. Н. Рим от Цезаря до Августа. Очерки социально-политической истории. – Саратов, 1987. – С. 114.
- ¹⁶ Buchheim H. Die Orientpolitik des Triumvirn M. Antonius. – Heidelberg, 1960.
- ¹⁷ Смыков Е.В. Антоний и Дионис (Из истории религиозной политики триумвира М. Антония) // Античный мир и археология. – 2002. – Вып. 11 – С. 103.
- ¹⁸ Парфенов В.Н. Рим от Цезаря до Августа. Очерки социально-политической истории. – Саратов, 1987. – С. 118.
- ¹⁹ App. В. С., IV, 3.
- ²⁰ App. В. С., V, 3.
- ²¹ Bengtson H. Grundriss der Römischen Geschichte mit Quellenkunde. – München, 1970. – Bd. 1. – S. 240.
- ²² Hinrichs F. T. Das legale Landversprechen in Bellum Civile // Historia. – 1969. – Bd. 18. H. 5. – S. 538.
- ²³ App. В. С., V, 5.
- ²⁴ App. В. С., V, 3.
- ²⁵ App. В. С., V, 22.
- ²⁶ Парфенов В. Н. Из предыстории Перузинской войны и Брундизийского мира // Античный мир и археология. – 1983. – Вып. 5. – С. 51.
- ²⁷ App. В. С., V, 20.
- ²⁸ App. В. С., IV, 108.
- ²⁹ App. В. С., V, 20.
- ³⁰ App. В. С., IV, 3; V, 12.
- ³¹ Gabba E. Esercito e società nella tarda Repubblica Romana. – Firenze, 1973. – P. 134.
- ³² Syme R. The Roman Revolution. – Oxford, 1939. – P. 208.
- ³³ Dio's Roman history. With an English translation by Earnest Cary on the basis of the version of Herbert Baldwin Foster. 9 vols. // The Loeb Classical Library. – New York, 1914. Дали Dio Cass. XLVIII, 8.5.
- ³⁴ Парфенов В. Н. Рим от Цезаря до Августа. Очерки социально-политической истории. – Саратов, 1987. – С. 58.
- ³⁵ Кузищин В. И. Римское рабовладельческое поместье II в. до н. э. – I в. н. э. – М., 1973. – С. 24.

- ³⁶ Frank Frost Abbott. Cicero: Selected Letters. – Boston, 1909. Дани Cic. Phil., II, 101.
- ³⁷ App. B. C., V, 13.
- ³⁸ App. B. C., V, 13., 15.
- ³⁹ App. B. C., V, 14.
- ⁴⁰ App. B. C., V, 13; 17.
- ⁴¹ Dio Cass., XLVII, 14 – 17.
- ⁴² Dio Cass., XLVII, 16.
- ⁴³ Dio Cass., XLVII, 14.
- ⁴⁴ App. B. C., V, 67.
- ⁴⁵ App. B. C., IV, 32 – 34.
- ⁴⁶ Plut. Ant., 21.
- ⁴⁷ App. B. C., V, 24.
- ⁴⁸ Dio Cass., XLVII, 17.
- ⁴⁹ App. B. C., IV, 5.
- ⁵⁰ Туркина Л. Г. Проскрипции второго триумvirата (43–41 гг. до н. э.) и их социальная роль // Некоторые вопросы всеобщей истории. – 1968. Вып. 3. – С. 319; Утченко С. Л. Древний Рим. События. Люди. Идеи. – М., 1969. – С. 181.
- ⁵¹ App. B. C., IV, 29; Suet. Aug; 70.
- ⁵² App. B. C., IV, 31.
- ⁵³ Titi Livi ab urbe condita. – Lipsiae, 1892. – Pars V: fragmenta et index. – xvi. Дани Liv. Per., 120.
- ⁵⁴ Lucii Annaei Flori Rerum romanarum epitome. Lucii Ampelii liber memorialis. – Parisiis, 1822. Дани Flor. Ep. bell., II, 16b, 11 – 14.
- ⁵⁵ Plut. Ant., 20; Brut., 27; Cic., 46.
- ⁵⁶ App. B. C., IV, 5.
- ⁵⁷ App. B. C., IV, 5 – 30.
- ⁵⁸ App. B. C., IV, 31.

Проанализирована роль армии в социально-экономических процессах Римского государства в последний период упадка Республики.

Ключевые слова: проскрипции, гражданские войны, триумvirат, легионеры, профессионализация армии.

The author analyses the role of Roman army in the social and economic processes occurred in Rome during the last period of Republic decline.

Key words: proscriptions, civil wars, triumvirate, legionaries, professionalization of the army.